

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ НААН**

ІСТОРІЯ ОСВІТИ, НАУКИ І ТЕХНІКИ В УКРАЇНІ

МАТЕРІАЛИ

***XII Міжнародної конференції молодих учених
та спеціалістів***

***ПРИСВЯЧЕНОЇ 100-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
НАУКОВОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ
АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ***

м. Київ, 19 травня 2017 р.

Київ-2017

ВАЛЕНТИН НІКОЛАЄВ (1889–1973):
ЖИТТЄПИС ЛЮДИНИ ВЕЛИКОЇ ЕРУДИЦІЇ
Самородов В.М.¹, Кизим С.Л.²

¹*Полтавська державна аграрна академія (м. Полтава, Україна)*

²*Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського
(м. Полтава, Україна)*

Валентин Федорович Ніколаєв – знаний дослідник у галузі субтропічного рослинництва, селекціонер-квітникар, педагог-біолог, краєзнавець, третій завідувач природничо-історичного музею Полтавського губернського земства (нині Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського). Народився 20(7) серпня 1889 р. у місті Слав'янськ Харківської губернії (нині Донецька область) у родини провізора. Початкову освіту одержав у Бахмутській гімназії. Подальше навчання продовжив у 1-ій Харківській класичній гімназії, яку закінчив у 1908 р. Цей період життя був визначальним у формуванні його нахилів. У 1909 р. Валентин вступив до Імператорського Харківського університету на природниче відділення фізико-математичного факультету. Після

закінчення першого курсу університету чотири місяця канікул працював практикантом у природничо-історичному музеї Полтавського губернського земства. Для літніх польових робіт його запросив брат Микола, який в цей час завідував цим закладом. Вдруге В.Ф. Ніколаєв працював практикантом музею влітку 1912 р. Цього разу виключно в ролі ботаніка. Йому було доручено обстежити флору заболочених річок Трубіжа і Супою в Переяславському повіті Полтавської губернії (нині територія Київської області), де земство починало осушення земель. Тоді Валентин Федорович зібрав гербарій – близько 1000 екземплярів 550 видів, який значно поповнив зібрання музею. Влітку 1914 р. В.Ф. Ніколаєв продовжив роботу з обстеження болотистої місцевості річок Супою і Золотоноші, які не були охоплені раніше. Дослідження проведені у 1914 р. В.Ф. Ніколаєв виклав у дипломній роботі «Рослинність західної частини Полтавської губернії». За неї його було удостоєно дипломом 1-го ступеня. Роботу було надруковано у Щорічнику Полтавського музею (1919 р.) під назвами «Рослинність багниць західної частини Полтавщини» та «Особистий опис річок і багниць». У передмові до статті В.Ф. Ніколаєв зазначає: «В середині травня 1914 р. я одержав пропозицію від спеціаліста багнознавця Полтавської губерніяльної земської управи Петра Володимировича Спесивцева взяти участь, як ботанік, в обстеженні багнистих річок та багниць західної частини Полтавщини. Це обстеження організовано було П.В. Спесивцевим з доручення сільськогосподарського відділу П.Г.З.У.», а Петро Володимирович у передмові до книги «Болотные почвы Полтавщины и организация их опытного изучения» висловив щире подяку В.Ф. Ніколаєву за працю зі збору гербарного і ґрунтового матеріалу. Тоді було зібрано 717 аркушів гербарію приблизно 400 видів лучних та лісових рослин; зразків торфу (монолітів) 32 та проб (в мішечках) 600. Ці збори були передані до Полтавського земського природничо-історичного музею.

Після закінчення університету Валентин Федорович знову повернувся до Полтави, де став працювати на посаді завідувача музею (з весни 1916 р. до початку 1923 р.). Робота В.Ф. Ніколаєва припала на дуже важкі часи: Перша світова війна, жовтневий переворот, громадянська війна, період становлення музею. Після жовтневих подій у будинку губернського земства (перлина української архітектури В.Г. Кричевського початку ХХ ст.) розташувався Губраднаргосп. Тільки стараннями В.Ф. Ніколаєва та згуртованих ним співробітників музею, цей чудовий будинок було віддано під музей.

У 1916 р. В.Ф. Ніколаєв, за пропозицією В.І. Вернадського, розпочав роботу з організації Товариства любителів природи. У березні 1918 р. його було обрано секретарем правління. Основним своїм завданням Товариство ставило дослідження природи краю та розповсюдження знань серед населення. Природодослідник мав сміливі думки, надто з охорони пам'яток природи Полтавщини. Саме він запропонував зробити заповідними Струківський та Карлівський степ на Костянтиноградщині, Кочубеївські ліси на Диканщині, сфагнове болото поблизу села Коржі на Переяславщині, болото в заплаві р. Супой.

У 1919 р. на базі природничо-історичного музею Полтавського

губернського земства розпочалось створення Центрального Пролетарського музею Полтавщини. Для цього було організовано спеціальну комісію. Відповідальним секретарем було призначено В.Ф. Ніколаєва, який одночасно виконував обов'язки завідувача музею та Голови комітету з охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи Полтавщини. З січня 1920 р. по квітень 1923 р. В.Ф. Ніколаєв музейну роботу поєднував з викладацькою в Полтавському педагогічному інституті, Інституті народної освіти (нині Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка), де працював викладачем ботаніки, завідувачем однойменного кабінету (читав курси морфології та систематики квіткових рослин), деканом фізико-математичного відділення. У той же час він дуже активно опікувався станом Ботанічного саду інституту, проживаючи недалеко від нього, часто навідувався на ділянки, проводив заплановані дослідження.

У 1923 р. В.Ф. Ніколаєв призначається на посаду завідувача музейно-екскурсійно-виставковою секцією (старшого інспектора) Наркомпросу УРСР, а згодом – голови Всеукраїнського комітету з охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи. Крім цього, у 1923 р. Українське кооперативне товариство «Книгоспілка» запросило В.Ф. Ніколаєва очолити її майстерні з виготовлення наочних посібників.

У подальшому В.Ф. Ніколаєв трудився у Харківському сільськогосподарському інституті (нині Харківський аграрний університет імені В.В. Докучаєва), Сухумському субтропічному відділенні ВІРа, де під проводом М.І. Вавилова стає одним з кращих знавців субтропічних культур у колишньому СРСР; Сухумському інституті субтропічних культур, де він без захисту дисертації 1 липня 1936 р. отримав науковий ступінь кандидата біологічних наук. В.Ф. Ніколаєв вніс вагомий вклад в інтродукцію та первинне вивчення низки каучуконосів, передовсім – гваяולי. Крім цього йому належить пріоритет у вивченні таких культур, як австралійські акації, азіміна, евкалипти.

До Полтави В.Ф. Ніколаєв повернувся у 1938 р. і почав працювати на посаді виконуючого обов'язки завідувача кафедри генетики, селекції і насінництва Полтавського сільськогосподарського інституту. Викладацьку роботу продовжив у м. Курган, куди було евакуйовано інститут, згодом – у Курганському сільськогосподарському інституті (нині Курганська державна сільськогосподарська академія імені Т.С. Мальцева). Від листопада 1946 р. по 1953 р. В.Ф. Ніколаєв жив у Таджикистані, де працював заступником директора з наукової роботи Всесоюзного інституту сухих субтропіків, вивчав мигдаль, інжир, гранати. У цей час викладав також курс «Дарвінізм» у Таджицькому державному університеті (нині Таджицький національний університет).

У 1953 р. починається Уманський період життя В.Ф. Ніколаєва, куди його було запрошено для завідування кафедрою ботаніки Уманського сільськогосподарського інституту імені М.О. Горького (нині Національний університет садівництва). Тут разом з колегами та студентами він розгорнув вивчення своєї багатой колекції декоративних квіткових рослин: тюльпанів (понад 200 сортів), гладіолусів та жоржин (майже по 100 сортів кожної з

культур). Крім вивчення біології цих культур, науковець проводив їх селекцію. Ним було виведено три сорти жоржин та 21 сорт гладіолусів. Деякі з них, зокрема, Туманні далі, Юрій Гагарін та Фідель Кастро набули великої популярності серед квітникарів колишнього СРСР. Восени 1964 р. В.Ф. Ніколаєв переїхав до Харкова, де оселився у родині дочки Неллі Валентинівни Місостової – кандидата сільськогосподарських наук, пристрасного садівника-аматора. Сюди ж у господарство інституту тваринництва, де працювали зять і дочка, Валентин Федорович перевіз головне своє багатство – колекцію гладіолусів та тюльпанів, вивчення яких не полишав до самої смерті 26 лютого 1973 р.

Валентину Федоровичу був притаманний комплексний підхід до вивчення природи та музейної справи. Недарма, представляючи В.Ф. Ніколаєва у січні 1940 р. до звання професора, академік М.І. Вавилов характеризував його як одного з досить компетентних рослинників: «...праці якого виявляють в ньому велику ерудицію...».